

AZ ELSŐ HAZAI PEDAGÓGIA-TANKÖNYV (1797)

A nevelélmélet és a didaktika hazai oktatásának történetét még nem írták meg, de a magyarországi pedagógiai gondolkodás kialakulásának és máig vezető történeti folyamatainak bemutatása is várat magára. Pedig ez a neveléstörténeti feltáró munka a *mai* neveléstudomány számára alapvető fontosságú lenne, hiszen a jelen pedagógiai elmélete és gyakorlata ezer szállal kapcsolódik a múlthoz.

1797-ben jelent meg *Tóth Pápai Mihály* sárospataki tanár nevelélméleti-didaktikai tankönyve, a *Gyermeknevelésre vezető útmutatás*, a hazai pedagógusképzés első pedagógia tankönyve. A szakirodalomban még nem került részletes elemzésre.

A pedagógia mint tantárgy Sárospatakon

„Aki pedagógiát nem tanult és [azt] jól nem végezte, az se külön-, se edjütt-oktató nem lehet” – követelte 1796-ban a sárospataki kollégium reformját előkészítő bizottság.¹

A református kollégiumok hagyományai szerint az akadémiai tagozaton tanuló öregdiákok közül kerültek ki a kollégium alsó- és középszintű osztályainak tanítói, valamint az alsóbb osztályok kisdíkjait magánoktatás keretében korrepetáló magántanítók.² Az osztálytanító öregdiák neve a korabeli iratokban: *praeceptor publicus* (az idézett magyar szövegben: „edjütt-oktató”), a magántanítóé: *praeceptor privatus* („külön-oktató”). Róluk beszél az említett bizottság latin nyelvű jelentése is: „Praeceptores artis Paedagogicae peritos esse oporteat,” azaz: szükséges, hogy a preceptorok járatosak legyenek a pedagógia tudományában.

A bizottság azt kívánta, hogy csak „érdemesebb” öregdiákokat válasszanak ki preceptoroknak. Az akadémiai tagozat tanévvégi vizsgái előtt a preceptorságra készülők számára külön vizsgát kell tartani (nyilván az „ars paedagogica” anyagából), s csak a legjobbakat szabad megbízni osztálytanítással és magántanítással. Az öregdiákok az akadémiai tagozaton 6–8 évet is eltöltöttek. A preceptorság időtartama azonban – szögezte le a reformbizottság – senkinél sem lehet három esztendőnél hosszabb, mert csak ennyi ideig lehet „egész tüzzel és szorgalommal végezni” a tanítás nehéz munkáját.

¹ A Tiszáninneri Református Egyházkerület sárospataki levéltárában (a továbbiakban: Sp.Lt.), „A sárospataki ref. főiskola összes ügyeinek rendezése végett javaslatok tételére kiküldött litteraria deputatio munkálata. 1796.” c. számozatlan iratköteg (a továbbiakban: Lit.dep. 1796.).

² Erről és a kor hazai oktatásügyéről ld. *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei. 1777–1848. I–II. Bp. 1927.; *Mészáros István*: A magyar nevelés története 1790–1849 között. Bp. 1968.

A reformbizottság e javaslatai megvalósultak: ettől kezdve az egymást követő kollégiumi tantervekben *mindig szerepel az akadémiai tagozaton a „paedagogica”, a „neveléstan”,* egy sajátos tartalmú, elméleti-gyakorlati pedagógiai ismeretegyüttes megjelöléseként.³

Ezt a tantárgyat azonban nemcsak a kollégiumi preceptoroknak kellett tanulniuk, hanem az összes öregdiáknak. Nagyobb részük ugyanis – a kollégiumi tanulmányok után – a partikuláris iskolák tanítója, rektora lett szerte az egyházkerület falvaiban, mezővárosaiban. De mint lelkészeknek is – mint a helyi iskolák felügyelőinek – szükségük volt ezekre az ismeretekre.

Korán felmerült azonban a ma is jól ismert probléma: *a pedagógia oktatás legyen gyakorlatias,* legyen tekintettel az iskolarektorok konkrét oktató-nevelőmunkájára, vegye figyelembe gyakorlati problémáikat. 1799-ben ugyanis ezt kívánta az egyházkerületi felügyelő bizottság: „... el-múlhatatlanul szükséges, hogy a paedagogica Patakon szorosabban taníttasson nem csak theoretice, hanem practice is”, hogy „a falusi oskolák fogatkozásai” ily módon is kiküszöbölhetőek legyenek.⁴

Az új tantárgy eredményes oktatása érdekében *tankönyvre* is szükség volt. A hazai iskolák közép- és felső szintjén ekkor – és még sokáig – latin nyelven folyt az oktatás. Sárospatakon azonban 1796-tól kezdve a tantárgyak döntő többségét magyarul tanították. 1796 és 1825 között tizenhat magyar nyelvű könyv került ki a pataki tanárok tolla alól. Az elsők között volt Tóth Pápai Mihály pedagógia-tankönyve, melyből a Sárospatakon oktatott pedagógia-tantárgy teljes anyagát megismerhetjük.

A tankönyv szerzője

Megírásával az intézet előjárósága az arra illetékes személyt, *a kollégiumi preceptorok felügyelőjét* (latin neve: paedagogiarcha) bízta meg. Ezt a tisztséget 1796-ban Tóth Pápai Mihály professzor töltötte be.

Kiss Áron így ír róla: „Szorgalmas, búvárkodó ember volt, nagy könyvtára volt, mely a régi irodalom termékeiben különösen gazdag. Könyveit értékes jegyzetekkel írta tele, éppen mint kortársa, Szombathi János.”⁵

Tarcalon született 1754-ben. Kezdetben valószínűleg Miskolcon tanult, mert 1770-ben – amikor a sárospataki kollégiumba iratkozott – így jegyezték az anyakönyvbe: Michael Tót-Pápai Miskolczinus. Iskoláit befejezve Sátoraljaújhelyre ment tanítónak. Itt sikerült anyagi alapot teremtenie ahhoz, hogy 1783-ban a bécsi egyetemre menjen orvostudományt tanulni. Orvosi diplomáját 1791-ben kapta meg, s a pataki kollégium előjárósága

³ Ld. például az 1804-es tantervben: Sp.Lt. A XXX. 11.522.; az 1838-as tantervben: Sp.Lt. B LXII. 27.268.; az 1843-as tantervben: Sp.Lt. B LXVI. 29.769. – „Neveléstant a kollégiumban 1796-ban kezdtek tanítani” – írta a kortárs Szombathi János (Szombathi János: A sárospataki főiskola története. Ford. Gulyás József. Sárospatak 1919. 202.)

⁴ Sp.Lt. A XXVII. 10.222.

⁵ Kiss Áron: Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez. Bp. 1874. 62.

még ebben az évben meghívta iskolaorvosnak, egyben megbízta a preceptor-felügyelői teendők ellátásával. 1796-ban lett a kollégium professzora: pedagógiát, természetrajzot, mezőgazdaságtant és diétetikát adott elő.⁶

Lelkiismeretes iskolaorvosi működésének bizonyítéka az első, ma ismert iskolaorvosi egészségügyi kimutatás, amelyet „Extractus Protocolli Infirmarii anni scholastici 1793/4.” cím alatt terjesztett a kollégium vezetősége elé.⁷ Ebben név, kor, dátum, állapot és betegségnekem szerint felsorolja az az évi beteg diákokat, összesen 163-at. – Kísérletet tett egy magánkórház működtetésére is a kollégiumban, de ezt egy 1798-ban írt levelében már megszűntnek említi.⁸

Pedagógia-tankönyvén kívül még két tankönyvet írt a kollégiumi oktatás számára: egy természetrajzot és egy mezőgazdaságtant.

1805-ben azután lemondott professzori katedrájáról és iskolaorvosi állásáról, és magánorvosként működött tovább Sárospatakon 1831-ben bekövetkezett haláláig.

Milyen feladatokat látott el Tóth Pápai Mihály, *mint pedagogiarcha*, a kollégiumi preceptorok felügyelője?

Ezt a tisztséget a Ratio Educationis hatására hozták létre néhány protestáns kollégiumban. Királyi rendelkezés ugyanis – a későbbi átfogó tanügyrendezés előmunkálataként – már 1774-ben létrehozta Pozsonyban az első hazai tanítóképző-típust, a norma-iskolát, amelyet azután az 1777-es Ratio más városokban is felállítani rendelt. Ez ösztönözte a protestáns iskolaszervezőket is arra, hogy tervszerűbben és szakszerűbben gondoskodjanak saját népiskoláik tanítóinak kiképzéséről.

A protestáns iskolaszervezők azonban továbbra sem tartották szükségesnek a külön tanítóképző felállítását. Kollégiumaikban a lelkészeknek-tanítóknak készülő növendékek oktatták nagydiákkorukban az alsóbb osztályok tanulóit, s ennek során jó tanítási gyakorlatot szerezhettek s felkészülhettek a kinti iskolai oktató-nevelő munkára.

A tiszáninneri egyházkerület vezetősége 1783-ban hozott határozatot arról, hogy a sárospataki kollégiumban meg kell szervezni a pedagogiarcha „hivatalát”. Első ízben azonban csak 1791-ben töltötték be az új tisztséget, éppen Tóth Pápaival.

A paedagogiarcha alapvető kötelessége *a preceptorok kiválasztása és felügyelete* volt. Ő kísérte figyelemmel a kollégiumi preceptorságra alkalmas növendékek tanulmányait, magatartását, sorsát; segítette őket a felkészülésben, s minden vonatkozásban támogatta őket, amikor már tanítottak. A preceptorok kiválasztása a paedagogiarcha feladata volt, megerősítésük-kinevezésük jogát azonban a kollégium rektora tartotta fenn magának.

A paedagogiarcha gyakran részt vett – előzetes bejelentés nélkül – a preceptorok tanítási óráin, ellenőrizte, hogy elvégzik-e a kijelölt tantervi anyagot, megfelelő módszereket használnak-e, helyesen bánnak-e a tanulókkal. Tapasztalatairól feljegyzéseket készített, s ennek alapján a félévek végén írásos jelentést terjesztett a rektor elé a preceptorok munkájának értékeléséről. A magánpreceptorok is illetékessége alá tartoztak. Ha valamelyik

⁶ Elekes György: Tóth Pápai Mihály iskolaorvos a tizennyolcadik század végén. Orvosi Hetilap 1941. 19. sz. 1–6.

⁷ Sp.Lt. A XXV. 9245.

⁸ Sp.Lt. A XXVII. 9888.

szülő gyermeke számára magántanítót kívánt fogadni, ő szemelte ki azt az erre alkalmas és felkészült nagydiákok közül, a jóváhagyást és a megbízást azonban ezekben az esetekben is a rektor adta.⁹

Sajnos, csak egyetlen írásos dokumentuma maradt Tóth Pápai preceptor-felügyelői munkásságának: egy 1794-ben írt jelentés.¹⁰ Ebben egy Vályi nevű preceptorról van szó, aki ellen – úgy tűnik – panaszt tettek.

„Vályinak a classisban [= az osztályban tanítás közben] való magaviselete felől alattomba tudakozódtam, s ezen tudakozódásom után azt tudom, hogy ő ugyan meg-vereti a tanítványait, de sem maga nem szokta verni azokat, sem rendkívül való kegyetlenséggel nem bánik velek. S. Patak, 10. May. 1794. Dr. Tóth mk.”

Az 1796-os kollégiumi reform során módosították a preceptorfelügyelő státusát is: *professzori katedrával kötötték egybe*. Ezt a következőképpen indokolták, bizonyára éppen Tóth Pápai addigi paedagogiarcha-tapasztalatai alapján: „Soha se lehet ez a hivatal [a paedagogiarcha-tisztség] olyan széles-hosszú, mint ahogy kellene lenni mindaddig, míg tsak a paedagogiarcha maga is egyszersmind nem tanító [= Professor] . . . mert önnön magában világos, hogy mind az oktató deák [a preceptor], mind a tanuló gyermek s ifjú sokkal hajlandóbb arra, hogy annak szavára figyelmezzon mindenben, akitől minden napon veszi s várja rész szerént a tudományokban, rész szerént az oskolai felsegítettékben való maga boldogulását, mintsem annak szavára, aki tsak pusztá observatora [figyelője] az ő magaviselésének, sőt ettől mint tsak pusztá observatortól látni való, hogy természet szerént . . . tsak idegenkedik, mintsem hogy szeretetből hajlana s hallgatna szavára . . . A paedagogiarcha – mint tsak iljen – soha sem esmerheti úgy s annyira ki a praeceptoroknak az ő mind tudomány, mind erköltsbeli készségüket vagy hijjánosságukat, mint a professor . . .”¹¹

A tankönyv

A kötet címe betűhíven a következő: *GYERMEK NEVELÉSRE VEZETŐ UT-MUTATÁS a S. Pataki Helvetica Confessiót tartó collégiumban TANÍTÓ IFJUSÁG számára*.

E cím-megszövegezésből is kitűnik, hogy a szerző elsősorban a kollégiumi preceptorok (= „tanító ifjúság”) számára állította össze könyvét. Ez természetesen nem zárta ki azt, hogy anyaga szélesebb körben érvényesüljön; hogy a könyv más iskolák tanítóinak kezébe is eljusson. Igazat kell adni Kiss Áronnak: „Tóth M. ezen munkája az egész egyházkerületre kihatott, a pataki főiskola gyakorlata különben is messze földön irányadó lévén a reformátusok közt.”¹²

A könyv címlapján a következő hely- és évmegjelölés szerepel: „Kassán, Ellinger János Cs. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál. 1797.” Tehát Kassán nyomtatták ki a könyvet, Sárospatakon ugyanis ekkor nem működött nyomda.¹³

⁹ Vö. Kiss Áron i. m. 60–61.

¹⁰ Sp.Lt. A XXV. 9201.

¹¹ Sp.Lt. Lit.dep. 1796.

¹² Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Bp. 1881. 41.

¹³ Vö. Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. 55–57.

Feltűnhet, hogy a címlapon nem szerepel a szerző neve, jöllehet a sárospataki tankönyvíró tanárok általában fel szokták tüntetni nevüket műveiken.¹⁴

A szerző személye azonban kétségtelen. Az 1804-es kollégiumi tananyagrend ugyanis, amely Kövy Sándor rektorsága alatt készült, pontosan megjelöli Tóth Pápai Mihály mindhárom tankönyvét. Eszerint az akadémián az I. évfolyam összes növendéke – többek között – tanulmányozza-tanulja „annak a kijelölt professzornak a vezetésével, aki egy személyben a kollégium orvosa is, T. M. professzor természetrajzát, valamint a nevelést és a mezőgazdaságtant a professzor által írt tankönyvek alapján”.¹⁵

Maga a könyv kis alakú, 11,5 · 19 cm nagyságú, 100 oldal terjedelmű. Az első kiadás után megjelent esetleges további kiadásairól nem tudunk.

*

Tóth Pápai Mihály pedagógia-könyve a hazai pedagógusképzés tankönyveinek első fecséje. Ezt megelőzően, az 1797 előtti időszakban jobbra csak fordításokkal találkozunk, főként a családi nevelés, a nemesi magánoktatás gyakorlati problémáit tárgyalva. E művek közreadói főként arra törekedtek, hogy a külföldi szerzők pedagógiai gondolatait hazánkban is ismertté tegyék, s – a kor fordítási szokásai szerint – az eredeti szövegeket kiegészítsék, hazai vonatkozásokkal kibővítsék.¹⁶

Már a 18. század elején *Bárany* György magyarra fordította August *Francke* egyik könyvét (*Oktatás a gyermeknevelésről*, Halle 1711.), majd később *Szabó* János jelentette meg a *Gyermekek kézi könyvecskéje* című munkát (amely *Johann Rambach* könyvének fordítása, s Jénában jelent meg 1740-ben). Az angol *William Darrel* olaszra fordított műve alapján állította össze *Faludi* Ferenc erkölcspedagógiai munkáit: *Nemes ember* (1748), *Nemes asszony* (1748), *Udvari ember* (1750), *Nemes úrfi* (1771).

Wesprémi István 1760-ban Kolozsváron adta ki *Kisded gyermekek neveléséről való rövid oktatás* című könyvét, amelyben a gyermekek 3 éves korig való neveléséről értekezett.

Egy volterriánus magyar grófnak, *Székely* Ádámnak köszönhető az első hazai *Locke*-fordítás. A nagy angol író 1693-ban megjelent *Gondolatok a nevelésről* című munkáját 1771-ben Kolozsváron jelentette meg ezzel a címmel: *A gyermekek neveléséről, melyet Lock János, egy angliai nagy tudományú philosophus és orvosdoktor angliai nyelven írt*. *Székely* Ádám az eredeti angol nyelvű mű egyik francia fordítását tette át magyarra.

Ugyancsak külföldi források és minták alapján készült *Bessenyei* György 1777-ben megjelent munkája, az *Anyai oktatás*. Egy házasulandó fiatal leányhoz szól benne: milyen legyen a magatartása családjával, gyermekével, házanépével szemben.

Az első önálló, hazai szerzőtől származó, magyar nyelven közreadott pedagógiai mű a sokoldalú *Molnár* János alkotása. A nevelés alapkérdéseit foglalja össze – az antik görög nevelés történetét is bemutatva – 1776-ban megjelent hosszú című könyvében: *Petrovsky Sándor úrhoz Molnár Jánosnak tizenöt levelei, midőn ötet a jó nevelésről való írásra ösztönöznék* (Pozsony–Kassa 1776.). E könyv szerint a nevelés célja és eredménye: a boldog ember.

Perlaky Dávid „*A gyermekek jó neveléséről való oktatás*”-át 1791-ben adta ki Komáromban, egy évvel később, 1792-ben Pozsonyban jelent meg *Szakonyi* József *Oskolai vezér* című, J. M. *Sailer* műve nyomán írt könyve. 1795-ben került ki a nyomdából Debrecenben *A tanítók kötelességei* című kis kötet, amelyben a debreceni református kollégium preceptorainak feladatait foglalták össze.

¹⁴ Kiss Áron is Tóth Pápai Mihályt nevezi meg a könyv szerzőjéül, de indoklás nélkül. (Adalékok, 67., A magyar népiskolai tanítás története, 41., A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve. Bp. 1875. 148.). – Kiss Áron e megállapításait szó szerint átvette *Péterfy* Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás. Bp. 1896. 104–105., 113.

¹⁵ Sp.Lt. A XXX. 11.522.

¹⁶ Összeállításunk a Pedagógiai Lexikon (főszerk. Nagy Sándor. I–IV. Bp. 1976–1979.) alapján.

Ebbe a sorba illeszkedik Tóth Pápai Mihály munkája, amely a tanítóképzés gyakorlati szempontjai alapján *rendszerbe foglalt szintézisben tárgyalja a neveléstan, az oktatástan, valamint a nevelés- és oktatásmódszertan elméletét és gyakorlatát.*¹⁷ Mint pedagógia-tan-könyv *első a hazai tanítóképzésben.*

Lényegében a benne található feldolgozásmódot követték egészen 1848-ig a tanítóképzés céljait szolgáló, illetőleg a tanítók kezébe szánt „vezérkönyvek”, tanítói kézikönyvek. A 19. században indult meg azután a nevelélméleti-didaktikai szakirodalom rendszeres művelése hazánkban. Az alkalmi pedagógiai tárgyú írásokon, fordításokon kívül, s a tanítói kézikönyvek mellett ekkor jelennek meg az első, tudományos igénnyel készült nevelélméleti és didaktikai művek.

A tankönyv anyaga, pedagógiai rendszere

Tóth Pápai Mihály könyve a tanítók számára szükséges pedagógiai ismereteket a neveléstan, oktatástan, nevelés- és oktatásmódszertan *komplex egységében*, szorosan összefonódó egészében nyújtja, azt tükrözve, hogy a szerző felfogása – akárcsak a korabeli hasonló művek külföldi szerzői – magát *a pedagógiai folyamatot egységes, szét nem szabdalt, részekre nem osztott egésznek* értelmezte. Ugyanakkor a nagy átfogó egészen belül mégis észrevehetőek és érzékelhetőek a *sajátos* nevelési, oktatási és módszertani tényezők, komponensek.

Idekívánkozik egy megjegyzés. A sárospataki professzor pedagógia tankönyvének megjelenésekor a nevelés és oktatás egységének és különbözőségének klasszikus elméleti kifejtője, *Herbart* még nem foglalta el göttingeni egyetemi katedráját; majd csak 1802 után fejt ki és foglalja írásba erről szóló elméletét.

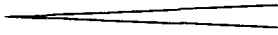

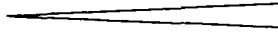
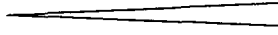

Könyve anyagát Tóth Pápai Mihály a következő alfejezetekre osztotta:

- I. „A tanítói hivatalról és a tanítóról.” (3–18. o.)
- II. „A tanítás módjáról közönségesen.” (18–25. o.)
- III. „A tanításnak módjáról különösen.” (26–79. o.)
- IV. „Az oskolai törvényekről és rendtartásokról.” (79–83. o.)
- V. „Az oskolai fenytékről és annak gyakorlásának módjáról.” (84–94. o.)
- VI. „A pihenésről és megújulásról” (95–100. o.)

E fejezetcímek – tartalmuknak megfelelően – mai fogalmazású címekkel is elláthatók, anyaguk neveléstudományi „területi” hovatartozása mai fogalmakat alkalmazva is kivetíthető. Ezt mutatja az alábbi táblázat.

¹⁷ A könyv tehát nem „tanítási rendszer” vagyis tanterv, ahogyan Kiss Áron említi (A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve, 147.). De bővebben értette Tóth Pápai Mihály a tanító munkájának területeit az „elemi” vagy népiskolai tantárgyak oktatásánál, mint ahogy Kiss Áron és Péterfy Sándor közléseiből gondolni lehetne: a sárospataki kollégium és a partikuláris iskolák alapvető célkitűzésének (és osztálybeosztásának) megfelelően a tanítók (= preceptorok) középponti feladata a latinus osztályok tanítása volt.

1. táblázat

I. A tanító szerepe a nevelésben, a tanítói hivatás, a tanító személyisége		neveléstan oktatástan nevelésmódszertan oktatásmódszertan
II. Általános tanítástan		oktatástan oktatásmódszertan
III. Az egyes tantárgyak oktatásának módszertana		oktatásmódszertan
IV. A helyes magatartás szabályai		neveléstan nevelésmódszertan
V. Jutalom–büntetés		neveléstan nevelésmódszertan
VI. Szabadidő, pihenés		neveléstan oktatástan nevelésmódszertan oktatásmódszertan

Ki kell emelni e rendszerből a III. „speciális tanításban” fejezetet, amely legnagyobb terjedelmében az egyes tantárgyak oktatási módszertanát tárgyalja. E tárgyalás közben azonban – mint az alábbiakból kiderül – került sor az egyik legalapvetőbb nevelési téma: az erkölcsi nevelés részletes kifejtésére, de ugyancsak itt kapott helyet a testi nevelésre vonatkozó anyag tárgyalása is.

A továbbiakban röviden ismertetjük az egyes fejezetek tartalmát.

I. A tanító

A tanítóra, a „tanítói hivatalra” azért van szükség, mert a szülő nem tudja megtanítani gyermekeinek azt, ami „állapotjok boldogságának kimunkálására s öregbítésére tudni kell”. Nagyon vét tehát az Isten, a haza, a szülők, a gyermekek, valamint saját maga ellen is az a tanító, aki nem teljesíti lelkiismeretesen feladatait.

A jó tanítónak „istenfélőnek, tanítványait szeretőnek, jókedvűnek, békességes tűrőnek, soldjával megelégedőnek, nemcsak elegendő tudományúnak, hanem a tanításra is alkalmatosnak kell lennie”.

A tanítónak *nem a fizetésért* kell szeretnie tanítványait, „hanem azért, mert azok néki tanítványai”. De egyébként is „ne fizetésének tsekélységéhez, hanem hivatalának fontos voltához szabja kötelességének folytatását”. Nem szabad indulatosnak, mérgesnek, mordnak, szitkozódónak, „verekedőnek” lennie, mert ezek a tulajdonságok nemcsak „elidegenítik” tőle a gyermeket, hanem „a rossz példa adásával rosszra szoktatja” őket.

Minden tekintetben *döntő jelentőségű a tanító saját példája az iskolai nevelésben*. Még az öltözte is szerepet játszik ebben: „a tanító öltözetibe nem bujálkodó, de tisztességes és tsinos légyen, hogy így a gyermekek ebben is példát vehessenek róla, s még gyermekkorukban a tsinosságra szokjanak”.

A gyermekek hamar elfelejtik azt, amit korábban az iskolában tanultak. Ilyenkor tilos őket szidni, „motskolni”, verni; inkább „megkülönböztetett igyekezettel és szorgalmatossággal kell segíteni”, mert „akinek nints éles esze, nem oka butaságának, s éppen az ilyeneknek kell a tanító”.

Mit jelent a *tanító okossága*? Ez „abban áll, hogy tudja magát mindenre nézve úgy viselni, hogy az ő magaviselése előmozdítására legyen a hasznos tanításnak”. Hol és hogyan kell megnyilvánulnia a tanítói okosságnak? Egyrészt szerettesse meg magát tanítványaival úgy, hogy „mikor érdemlik, őket megdicséri, nekik ottan-ottan kedvet csinál, szelídséggel, nyájassággal tanítja őket”. Másrészt „becsültesse meg magát”; ezt úgy éri el, ha „emberséges ember módjára” viselkedik, s „ha valami gyarlóság van is benne, azt tanítványai előtt ki nem mutatja”.

A gyerekek akkor lesznek engedelmesek, „ha a tanító semmi igazságtalan és helytelen dolgot nem kíván; ha a parantsolatot a jó-szívűségnek palástja alá úgy el tudja rejteni, hogy tanítványai atyai tanátsnak gondolják”.

Származásukra, vagyoni helyzetükre, a szülők rangjára nézve nem szabad semmiféle különbséget tenni a tanulók között, viszont különleges bánásmódot igényelnek az osztály átlagánál fiatalabb és idősebb, gyengébb és erősebb, valamint a „pajkos” és a „szemérmetes” tanítványok is.

Sajátos módon csoportosítja a sárospataki pedagógia-professzor *az értelmi képességek szempontjából* a tanulókat.

Vannak, akik „könnyen tanulnak”, mert jó emlékező- és ítélőképességgel rendelkeznek. Az ő kedvükért azonban nem szabad előrefutni a tanításban, hagyva az osztály többi tanulóját, „akik vélek nem érkehetnek”. Arra is ügyelni kell, nehogy ezek a jó tanulók „elkevélyedjenek”; jótanulásukért semmiféle erkölcsi vétséget nem szabad nekik elnézni.

Egyes tanulók emlékezete nagyon jó, de gyenge az „ítélő-tehetségük”. Velük aránylag ritkán kell „könyv-nélküli” szövegeket tanultatni, „hanem a kérdezködés (catechisatio) által kell őket az értelmes tanulásra szoktatni, és arra, hogy „a magok szavával mondják el, amit felelniük kell”.

Másoknál fordított a helyzet: az emlékezetük a gyengébb. Ők sok könyv-nélkülit kapjanak feladatul, „de nem kell őket egyszerre sokkal terhelni, mert az inkább rontaná, mint öregbítené gyenge emlékező tehetségüket”.

Végül vannak olyan tanulók, akik e két „tehetség” egyikének sincsenek birtokában. „Ezeknek minden lehető módon meg kell könnyíteni a tanulást, s meg kell elégedni véle, ha a legszükségesebbet megtanulják.” De „elmebeli tehetségüknek gyengeségeért őket sem szóval, sem másképpen bántani nem kelle, hogy a tanulástól egészen el ne idegenedjenek”.

II. A tanítás

A tanítási-tanulási folyamat kiindulópontja szerzőnk szerint leggyakrabban az érzékszervi tapasztalat. Nemcsak a gondolat, de annak megszövegezése is a nagy pataki elődöt, Comeniust juttatja eszünkbe. „Minden mi tudományunk kezdődik a körülöttünk levő dolgoknak a külső érzékenységek [= érzékszervi tapasztalatok] által elménkbe bé-

nyomattatása által.” E szerint a tanítási-tanulási folyamatot tulajdonképpen két tényező alkotja: az első az *érzékszervi tapasztalat*, ez hozza létre a második tényezőt: az *értelem-ben keletkező „ideákat”*.

Tóth Pápai Mihály a „idea” szót, illetőleg később „az elménkbe bé-nyomattatott rajzolat” képes kifejezést nyilván a „fogalom” szó szinonimájaként használja. A „fogalom” kifejezést ugyanis 1797-ben még ki sem találták, a nyelvújítás terméke ez a szó.¹⁸

A sárospataki pedagógia-professzor tehát tulajdonképpen arról a megismerési folyamatról beszél, amelyet ma így fogalmazzunk meg: *az érzékszervi tapasztalattól a világos fogalomig*.

De hogyan tanítson meg a tanító olyan dolgokat, amelyek nem ragadhatók meg az érzékszervi tapasztalatok útján? Ezeket – javasolja a szerző – „egy vagy más oldalról kösse az olyan dolgokhoz, amelyeknek van már a gyermek eszében valami rajzolatja különböző érzékenységek által”. Ezt a célt szolgálják a tanító által előadott és bemutatott példák, hasonlatok.

Az érzékszervi tapasztalat mélységét, s ennek nyomán az értelmi „rajzolat” sikeres létrejöttét a tanító gondos munkája eredményezheti. Erre vonatkoznak Tóth Pápai Mihály részletesen kifejtett *didaktikai elvei*. A kétpólusú tanítási-tanulási folyamat számos részletére világít rá ezekkel a szerző.

A tanító alapvető feladata mindenekelőtt a *változatos szemléltetés*: „valamit csak nekik megmutathat természet[ben] vagy mesterséggel készült formában, azt mind mutassa meg”. De itt ne álljon meg: ezeket „combinálván, szoktassa a gyermekeket az azokról való gondolkodásra s ítélet-tételre”.

A tanulók *figyelmét* a tanítandó tárgyra kell összpontosítani. Ezért egyszerre sokféle témával-tárggyal ne foglalkozzon, egy-egy dologról ne tanítson túlságosan hosszasan-terjedősen. Óvakodjon az unalmas tanítástól (ezt így kerülheti el: „a tanítás változtatása az olyan tudományok által essen meg, amelyeknek a különbözőzés mellett sógorságuk is van egymással; és az unalom elűzésére olyan tudományt vegyen elő a tanító, amely egyszermind gyönyörködtet is”).

Rövid legyen egy-egy téma megtanítása, de nem segíti elő az elméleti „rajzolat” kialakulását, ha a tanító – rövidsége törekedve – a tudományok „rövid summáját” tanítja meg, tehát a tudomány teljes tartalmát adja elő zsugorítva. Tudatosan, kellő megfontoltsággal ki kell válogatnia az egyes tudományokból a megtanítani szükséges anyagrészeket, ezt azután megfelelő terjedelemben „a megkívántató bőséggel” kell oktatni.

A fogalom kialakításának – egyebek mellett, túl a jó szemléltetésen – legjobb módja szerzőnk szerint „a kérdések és feleletek által való tanítás”. „A kérdéseket feltenni a tanító kötelessége, amelyet hogy jó móddal tselekedhessen, szükség, hogy a jó katechizálás mesterségét tanulja meg.” Tehát igen fontos, hogy *a tanító tudjon, s helyesen tudjon kérdezni*. Ehhez szerzőnk megfelelő szakirodalmat is javasol, amelyből a tanító elsajátíthatja a *kérdés* technikáját.

¹⁸ Első ízben 1832-ben használták a „fogalom” szót ebben a jelentésben: „a gondolkodásnak elemi tartalmi egysége, amely a tudatban a valóság megfelelő elemeinek lényeges jegyei alapján alakul ki”. A „fogalom” szó legelőször 1828-ban tűnt fel, az előbbinél általánosabb jelentéstartalommal. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. *Benkő* Loránd. Bp. 1967. I. 936.

S ha a gyerek kérdez? Sárospataki tanárunk válasza jól megvilágítja a korábbi korok erre való reagálását: „Midőn a gyermek tanítójától tudakolózik, nem kell azért reá megharagudni . . .” (Tehát ekkoriban a pedagógusok általában nem örültek a tanulók kérdézősködésének.)

Szóba kerül az „*érdeklődés*” is, illetve – szerzőnk szóhasználatával – a gyermek „természeti hajlandósága” bizonyos dolgok iránt. „Az olyan dolgoknak tanulásával, melyre nints a gyermeknek természeti hajlandósága, nem kell azt gyötreni, de ezt nem úgy kell érteni, hogy mihelyt nem akar a gyermek valamit, mindjárt abba kell véle hagyatni.” A teendő: a tanítónak „jól ki kell tanulni [a gyermek] természeti hajlandóságát”.

Lakonikus rövidségű a következő didaktikai elv: „*Nem annyira tanulatni, mint tanítani kell a gyermeket.*” Ami emögött van: a kor iskoláinak nagy mennyiségű „könyv nélkül” megtanulandó leckéje. Kell az emlékezetet is gyakorolni, de ezt a tanító ne „az ítélő-tehetség kárával” tegye. Ennek alapvető feltétele: „amit könyv nélkül akar megtanulni a tanító tanítványával, azt előbb értesse meg velük”, csakis így alakulhat ki értelmében az a bizonyos „rajzolat”.

Az lenne az ideális, ha a tanító addig foglalkozna egy-egy téma tárgyalásával, „míg azt minden tanítványi meg nem tanulják” vagyis ki nem alakult értelmükben a fogalom. Ez azonban nem mindig sikerül. Az eredmény elmaradásának két fő oka lehet: „vagy nem a gyermekek eszéhez való az ilyen dolog”, tehát a téma meghaladja felfogóképességüket; vagy pedig rossz módszerrel folyik az oktatás, „nem tudja jól eszükre adni a tanító”. De ha ezek az okok nem is állnak fenn, mindig vannak olyan tanulók, akik nem képesek együtt haladni a többiekkel. „Ezek miatt – írja a pataki tanár – nem kell a sok jó időt elvesztegetni,” és „ha körül-belül háromnegyed rész tanítványival megérttette, amit tanított”, akkor továbbhaladhat.

III. Az egyes tantárgyak tanításának módszertana

Ez – témájából következően – a kötet legterjedelmesebb fejezete.

Nem kelthet meglepetést, hogy a pataki református kollégium pedagógia-professzora így csoportosítja a tantárgyak oktatásának módszereit: I. Tanítási módszerek „a vallásra nézve”, II. „A többi tudományok” oktatásának módszerei.

Az viszont már feltűnő, hogy a szerző nem tartja helyesnek az iskolai tanulást a vallási ismeretekkel kezdeni. Véleménye szerint „a gyermekkel előbb magokat és ezt a világot kell valamennyire megismertetni, amelyek őhozájuk közelebb valók és láthatók; és így nekik előbb valami kis anthropológiát, psychológiát és cosmológiát kell tanítani, mint theológiát . . .”

Azt sem helyesli, hogy az ábécéskönyvbe imádságok és a „vallásra tartozó” ismeretek kerüljenek. A szerzőnek ez a megjegyzése arra a vitára vonatkozik, amely Szombathi János 1796-ban készített „ABC könyvecské”-je körül robbant ki a kollégiumban,¹⁹ de mutatja Tóth Pápai Mihály állásfoglalását is. (Szombathi sem vette be a vallási vonatkozású szövegeket ábécéskönyvébe.)

E fejezet első részében – a vallással kapcsolatos tanítói teendőkkal kapcsolatban – részletesen beszél szerzőnk az *erkölcsi nevelésről*. E téren szerinte a tanítónak két

¹⁹ Sp.Lt. A XXVIII. 10.301.

irányban kell „mesterkednie”: egyrészt „hogy a gyermekben lehető rosszat kiirthassa”, másrészt „hogy annak kívánságait és indulatit a jóra hajthassa és szoktathassa”.

Ami a *rossz tulajdonságokat* illeti, a szerző a következőkről értekezik részletesen: macacsság vagyis „magok kényén való járás”, nyálánkság és mértéktelenség, hazugság, „a babonás vélekedések bévételére való hajlandóság”, félnétség.

Különbféle módszereket ajánl az észlelt rossz tulajdonságok kiküszöbölésére. A „nyálánkság és mértéktelenség” vagyis az ételben-italban való káros túlzások legfőbb ellen-szere: „A mások példájával kell megmutatni annak veszedelmes voltát”. De élhet a tanító a következő – Rousseau-ra emlékeztető – megoldással is: „Meg lehet engedni, hogy azt a magok kárán is egyszer-kétszer tapasztalhassák, csak arra kell vigyázni, hogy az valami nagy károokra ne légyen.”

És milyen erkölcsi *jó tulajdonságok* kibontakoztatásával lehet a gyermekeket „a jóra hajlítani és szoktatni”?

Legyenek engedelmesek, igazmondók, igazlelkűek, másokkal jótevők, másoknak megbocsátók, saját vétségeiket, hibáikat elismerők, állhatatosak, szemérmesek, az időt megbecsülők, rendszeretők. Szerzőnk szerint e jó tulajdonságok eredményeképpen lesznek a tanulók kötelességteljesítők.

Végül sárospataki tanárunk pontokba szedi az erkölcsi nevelés legfőbb eszközeit:

1. A tanuló környezetében élők jó példája. 2. Vonzó és elriasztó példák a bibliából és a történelemből. 3. Kitalált példák. 4. „Amidőn okosan lehet, igen jó megéreztetni magával is a gyermekkel, hogy a maga jó viseléséből jó, a rosszból rossz következik.” 5. Már korán rá kell szoktatni a tanulót arra, hogy „estvénként egész napi tselekedeteit vegye röviden fontolóra, annak következtetéseivel együtt”.

*

A „többi tudományok” keretében *13 tantárgy, illetőleg ismeretkör* tárgyalása kerül sorra, különböző terjedelemben és mélységben. Azok az ismeretek, amelyeket tudhat az ember, szerzőnk szerint három csoportba oszthatók: „amit *szükséges* tudni, amit *jó* tudni, s amit *szép* tudni”.

Először az *olvasás, az írás és a számolás* módszertani kérdéseivel foglalkozik szerzőnk igen részletesen. Majd „*Philosophia*” cím alatt olyan logikai, ontológiai és pszichológiai ismeretegyüttes szükségességét fejtegeti, amely a tanulók számára „a helyes gondolkodásra, az igazságnak s magoknak megismerésére szolgálhat”. A „*matézis*” és a *fizika* tananyaga még nem kialakult, tankönyv sincs hozzá.²⁰

Ezután kerül sor „*Egészség*” cím alatt a *testi nevelés* problematikájának részletes kifejtésére.

²⁰E fejezetcím keretei közé valamiféle természetismereti tananyagot is tervezett a szerző. „A geometriából, physicából és naturalis historiából [= természetrajzból] kellene egy-egy könyvet két készíteni a gyermekek számára, mellybe olyan dolgok vólnának, mellyeket ők megfoghatnának [= megérthetnének], és amellyeknek egész életükbe hasznokat vehetnék. S midőn pedig ezekre taníttatnak a gyermekek, mindent a maga valóságos formájában kell nékiek megmutatni, akár természeti, akár mesterséggel készült dolog légyen az; és ha egyébképen nem lehet, avagy csak festésben; és ez által keil kívánságot gerjeszteni a gyermekekben az eféleknek tanulására.”

„Nagy jó” az egészség, „egészség nélkül az ember élete nem élet”, ezért a tanítónak fontos feladatai vannak e téren.

A tanulókat tisztaságra és „tsinosság”-ra, a friss vízzel való rendszeres mosdásra kell szoktatnia. „Sőt, azt mondom – akár mint viszzatessen is sokaknak –, hogy nem hogy tiltani kellene a fürdést, sőt, inkább gyakran kellene őket fürdetni.” Nyilván a város alatt folyó Bodrogra gondolt a pataki tanár, amikor azt részletezi, hogy milyen egészséges, testet edző „a tiszta hideg vízben való fürödés”, s azt ajánlja, hogy úszni is tanítsák meg a gyerekeket.

Fontos a lakás, a lakóház, a tanterem és az iskolaház tisztasága és a gyakori szellőztetés is. (Szűnjön meg, hogy „a tanítók tanítás idején telepipázzák a házat”!)²¹

Szó esik a gyerekek természetes mozgásigényéről, a hosszas iskolai ülés káráról, azután pedig az elegendő alvásról. Végül a testi nevelés, az egészséges élet még egy fontos pszichológiai tényezője: nem szabad a gyereket állandóan „félelem és szomorúság között tartani, ijesztgetni, a kelleténél nagyobb keménységgel komorrá tenni”. Arra kell törekedni, hogy „ha lehet, mindig jókedvű legyen” a gyerek.²¹

Ezután társadalmi vonatkozású ismeretkörök következnek rövid tananyag-ötletekkel. *Gazdaság* cím alatt gazdasági-termelési-megélhetési ismeretek olvashatók; *társadalomerkölcsstan* címet adhatnánk a következő hosszú című, de rövid terjedelmű fejezetnek (Világismerés és másokhoz való magá alkalmaztatása az embernek); *jogi ismeretek* szükségességét fejtegeti a következő rész. Külön kis fejezetet kapott a *levélírás* is, hogy a gyerekek „gondolatjokat, akaratjokat s kívánságokat röviden s érthetően tegyék papírosra”.

Egy gondolat a *földrajz* fejezetéből: szükséges e tárgy tanítása, „de ne olyan unalmat szerző móddal, mint eddig, hanem meg kell azt nekik fűszerszámozni Civilis és Naturalis Historiából [= a történelemből és a természetrajzból], Physicából és az utazóknak írásai-ból kiszedegettetett nevezetes dolgoknak közibe való elegyítésével”. A térképek és a földgömb használata segíti a földrajzi ismeretek elmélyítését.

A *történelem* oktatásával foglalkozó rész élén egy Cicero-idézet áll: „Nem tudni, mi történt az előtt való időkben, annyi, mintha mindég gyermek volna az ember.” Jól ki kell választani az iskolai tanítás számára alkalmas részeket, történeteket. Először Magyarország történelmét tanulják, s csak ez után más országokét. S egy érdekes ötlet: „Az újabb időbeli történeteken kell kezdeni a Historia tanítását, és úgy menni a régiebbre.”

Ez után fejti ki a pataki professzor a *latin nyelv* tanításának módszertanát.

IV. A helyes magatartás szabályai

Rövid összefoglalást ad e részben a szerző „az oskolai törvényekről és rendtartások-ról”, a szabályokat így csoportosítva: A) az Istenre nézve. B) másokra nézve. C) az oskolára nézve. D) az oskolán kívül.

Helyesnek tartja Tóth Pápai Mihály, ha e „regulákat” kifüggesztik az iskolában, a tanulók pedig leírják maguknak. Évenként kétszer a tanító beszélje meg a tanulókkal az egyes pontokat, ezáltal kell e szabályokat „a tanulóknak eszükre s szívükre adni”.

²¹ A testi nevelésbe tartozik bizonyos ismeretek megtanítása is: „psychologia, diaetetica, botanica annyira taníttassanak, valamennyinek csak megtanulására [a tanulók] alkalmasok s érkehetnek”.

V. Jutalmazás-büntetés

Sajátos módon használja szerzőnk a „fenyíték” szót: a jutalmazást és a büntetést egyformán beleérti. A fenyíték által „a jónak tselekedésére és a rossznak elkerülésére annál [= fokozottabban] készebbé tétetik a tanítvány”. A fenyíték alkalmazásának kettős célja van: egyrészt „hogyan a tanító úgy esmértesse meg kötelességét tanítványával, mint hasznos és örömet hozó dolgot” (ez a *jutalmazás*), másrészt tudatosítsa a tanulóban „kötelességének elmulasztását, mint káros és kedvetlen következményt” (ez a *büntetés*).

Nagyon fontos, hogy a tanító akár jutalmat, akár büntetést ígért, azt meg is tartsa, „azt bétellyesíteni el ne mülassa”, mert különben mind a jutalom, mind a büntetés elveszti „hitelét” (vagyis biztos bekövetkezésének tudatát), „melly annak az ereje”.

Ezután kifejti a szerző a jutalmazás elveit. A jutalmazás egyik leghatásosabb neme a *dicséret* (a tanuló „megtiszteltetése”), mert „ez által a betsület kívánása indíttatik és tartatik fel a gyermekben”. Ez pedig az emberi cselekedeteknek „igen hathatós rugója”. A dicsérettel ezért gyakran kell élni. A jutalmazásról szóló eszmefuttatás summája: „az olyan tselekedetet kell megjutalmazni, amelyből a szívnek jósága tetszik ki”.

Ezután – a jutalmazásnál jóval bővebben – a büntetés módszertanát fejti ki a szerző. Kiindulópontja: „Mindent meg kell elébb egyebet egész békességel tűréssel próbálni a gyerek körül, míg a büntetéshez nyúlna a tanító.”

Előbb azokat az eseteket sorolja fel a szerző, amikor nem szabad büntetni (pl. „a gyermeki természettel együtt járó erőtlenségből, elevevágyból, állhatatlanságból, vigyázatlanságból és figyelmeztetni még nem tudó gyengeségből származó hibákat”).

Majd a büntetés elveinek kifejtése következik. Ahogy nő a gyerek, úgy büntetni is egyre ritkábban kell, mert a növekvő-fejlődő tanuló önértetét egyre jobban bántja, s ez csorbítja a büntetés eredményességét. Fontos büntetési eszköz a *verés*, de csak ritkán szabad alkalmazni. Csak addig lehet veréssel büntetni, „míg a gyermek olyan, hogy inkább a fájdalomtól, mint másképpen tudja meg valamely tselekedetének rossz voltát”.

Tilos a gyermeket „bottal, ököllel, pofon agyba-főbe ütni-verní, üstöküket rángatni”. Ha a tanító igen „indulatos”, nem szabad büntetnie. A fejezetet szerzőnk a büntetés „grádusai”-val fejezi be. Első a tanító haragos, mord tekintete, majd a pirongatás, később a megszégyenítés, s csak utolsó sorban a verés, de ezt „ne maga, hanem más által vitesse véghez a tanító”.

VI. Szabadidő, pihenés

Miért van szükség a pihenésre? Az ész nem fárad el, mivel „az elmének természeti tulajdonsága a munkásság”. Annál inkább a test, „amelly elbádjad és a lélekkel való szoros egység miatt az elmét is meglankasztja, vagy annak bádjdadsága miatt az ész is osztán a maga munkáját vígan nem teheti”.

A test pihenését szolgálja az étkezés, az alvás, valamint „a mértékletes mozgás”. Ez utóbbihoz kapcsolja a szerző a *játékról* való mondanivalóját.

Az a játék a pihentető, amely mozgással kapcsolatos; emellett olyan, amelyben a gyerek „gyönyörűséget talál”. A tanító azonban törekedjen arra, hogy a játék hasznos is legyen.

Túl a szorosán vett játékon, a pataki professzor tulajdonképpen a gyönyörködtető, ugyanakkor hasznos tevékenységet tartja a nagyobb tanulókat illetően a legjobb regeneráló tényezőnek, pedagógiailag a leghatékonyabb szabadidő-tevékenységnek. „Illyen az esztergályozás és más tsinos kézi munka is, modelleknek, instrumentumoknak készítése, kertészkedés, lepke-fogdosás, füveknek keresése s esmérése; metzés, rajzolás, festés, musica, mester-emberek munkáinak nézése.” (E tevékenységek óhatatlanul Rousseau-t juttatják eszünkbe.) „Arra kell tehát szoktatni a gyermekeket – szögezi le Tóth Pápai –, hogy amennyire lehet, mindig ilyen hasznos mulatságot keressenek s válasszanak a magok megújításokra.”

A kisebb gyerekek pedig olyan játékokat játszanak, amelyek „se a testnek, se az erszéynek, se a jó erkölcsöknek” nincsenek kárára. A legjobb játékoknak a kuglizást, a „ballonozást”, a labdázást,²² valamint a versenyfutást tartja a szerző.

Tóth Pápai Mihály azonban egy további szempontot is hangsúlyoz: a játék sajátos lehetőségeket nyújt a tanító számára a gyerekek pszichikai-erkölcsi tulajdonságainak „ki-tanulására és megjobbítására”, tehát tanulóinak alaposabb megismerésére. Például „vagyak gyerekek, akik tsalásra, hazugságra, bosszúállásra, másokon való uralkodásra hajlandók, és ezt a játékban is kimutatják”. Ezekkel ellentétes tulajdonságok kialakítására kell a tanítónak törekednie, nem utolsósorban éppen a játék-tevékenységek segítségével. A játék tehát *az erkölcsi nevelés eszköze* is lehet: „Nem tsak pedig, hogy a játéknak a jó erkölcsöknek kárára nem kell lenni, sőt azoknak formálására is lehet azt a vigyázó tanítónak fordítani.”

A sárospataki pedagógia-tankönyv jelentősége

Tóth Pápai Mihály tankönyvének nem csupán többször említett elsősége ad jelentőséget. Még ennél is fontosabb, hogy munkája *a felvilágosodás számos új gondolatát* közvetítette a hazai protestáns-kálvinista tanügy számára, e gondolatok újabb területen való szétterülésének adva lehetőséget.

Végigtanulmányozva a könyv anyagát, az nem szorul bővebb bizonyításra, hogy e sárospataki pedagógia-tankönyv alapvető pedagógiai gondolatai *az 1777-i Ratio Educationis hatása nyomán* fogalmazódtak meg.

Ismert a tény, hogy a hazai protestáns iskolafenntartók elutasították ezt az 1777-ben kiadott – a király felségjoga alapján megjelent – tanügyi szabály- és módszertankönyvet; valamint az is, hogy az 1790/91-i 26. törvény teljes autonómiát biztosított számukra iskoláik ügyeinek intézését illetően. A 18. század utolsó évtizedére a tiszáninneri református egyházkerületben és központjában, Sárospatakon – ezt tükrözi Tóth Pápai Mihály tankönyve – *mérséklődött vagy felengedett az ellenállás a Ratio Educationis gondolatvilágával, illetőleg a hivatalos „állam?” pedagógiai felfogással szemben*, és e területen is megindult a tanügyi korszerűsítés folyamata.

Túl a könyv teljes anyagán – talán a legjobban a könyvet indító alapvető pedagógiai téma bizonyítja az immár közös felfogást: *mi a nevelés célja?* „A természet úgy formálta

²² Ebben az időben a labdázás az ütővel való labdajátékot jelentette (a mai teniszhez hasonlót), a „ballonozás” pedig a labdának kézzel való ütögetését (a mai kézilabdához hasonlót). Mindkettőt részletesen leírja és képpel ábrázolja Comenius az Orbis Pictus 133. leckéjében.

az embert – fejtegeti a pataki* professzor –, hogy ő a maga állapotjának boldogításán igyekezzon, erre a végre pedig a tanulás [= nevelés] egy fő és kiváltképpen való eszköz; azért kell tehát tanulni az embernek, hogy boldogabb legyen az ő állapota.” Ahhoz tehát, hogy az ember – adott társadalmi helyzetében – *megelégedett, boldog* lehessen, tanulnia kell, mégpedig *hasznos ismereteket, praktikus készségeket* szükséges elsajátítania.

Az 1777-es Ratio Educationis-ban és pataki professzorunk könyvében egyformán fontos szerepet kapott a *felvilágosodás pedagógiájának* – Rousseau-tól kiinduló s a filantropistáktól felerősített és széles körben terjesztett – *több értékes elve*. Ilyenek többek között: a gyermek természetének alapos megismerése s a nevelésnek ehhez való igazítása, az érdeklődés, a különböző lelki „kéességek”, „tehetségek” figyelembevétele, egyáltalán valamiféle kezdeti pszichológiai szempont érvényesítése a nevelésben éppen úgy, mint a tanítási-tanulási folyamat megszervezésében, a könyv-nélküli leckék túltengésének kiküszöbölése, a tananyag megértése fontosságának hangsúlyozása, a tanító kérdezőtechnikája, az egyéni tapasztalat és a szemléltetés kiszélesített felfogása, az erkölcsi nevelés világibbá tétele, a vallási tolerancia megengedése, a testi nevelés fontossága, a játék és a különféle hasznos szabadidő-tevékenységek pedagógiai szempontú szemlélete stb.

Valamiféle józan racionalizmus járja át ezt a sárospataki pedagógia-tankönyvet, s amelyből határozottan kiemelkedik az alapvető pedagógiai szempont: *nem elegendő már, ha a tanító csupán a tanítandó tananyagot birtokolja, hanem tudnia kell tanítani is*, komoly neveléstani-oktatóstani-módszertani felkészültséggel kell rendelkeznie.

Ez az alapfelfogás, ezek az elvek nem újak már ekkor Magyarországon, de a hazai református tanügyi szakirodalomban első ízben jelennek meg, beiktatva a tanítóképzés keretei közé, lehetővé téve így e nézeteknek a nagykiterjedésű református egyházkerületben való népszerűsítését, elfogadtatását és a gyakorlatba való átvitelét.

Sárospataki pedagógia-tankönyvünknek az 1777-i Ratio Educationis-szal, illetőleg az 1770-es évek állami iskolareformájával való kapcsolatát bizonyítják azok a szakkönyvek, „*ajánlott olvasmányok*” is, amelyeket Tóth Pápai Mihály a preceptorok, tanítójelöltek és tanítók kezébe szánt, hogy pedagógiai tudásukat azok anyagával is bővítsék.

Ami feltűnő: szerepel közöttük annak a pedagógiai szakembernek a könyve is, aki Mária Terézia iskolareformájában kulcsszerepet játszott. Többször is ajánlja a pataki professzor Ignaz *Felbiger* „Kern des Methodenbuchs” című, a Habsburg-birodalom oktatásügyét az 1770-es években alapvetően meghatározó módszerkönyvét. Kiss Áron szerint Tóth Pápai Mihály egész pedagógiai koncepciója „a Felbiger-féle irány befolyása alatt állt”.^{2 3}

S az is az új idők jele – hiszen ez teljesen elképzelhetetlen volt korábban a sárospataki református kollégiumban –, hogy egy magyar ferencrendi tanár, *Szekér* Joakim művét, a „Magyarok története” című könyvét is érdemesnek és tanulságosnak tartja elolvasatni növendékeivel a református kollégium professzora. *Megváltozott a légkör 1777 óta Sárospatakon* – ennek kiváló dokumentuma többek között Tóth Pápai Mihály értékes tankönyve.

*

^{2 3} A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve, 148.

Kornis Gyula ismert nagyszabású monográfiájában ezt írta a 18–19. század fordulójának hazai állapotairól: „Nálunk sehol sem tanítják a tanítást, a fejlődő lélek körüli bábáskodást. Így nem csoda, ha rosszul tanítanak, de igenis az a csoda, ha valaki jól tanít.”²⁴

E megállapítás első felének kétségtelen cáfolata Tóth Pápai Mihály pedagógia-tan-könyve, és az ennek alapján végzett sárospataki neveléstan-oktatástan-módszertan tanítás. Nyilván revízióra szorul ezért Kornis vélekedésének második fele is.

²⁴ Kornis i. m. I. 540.